

A bűnös kettősségek

Az elemi ösztönkésztetéstől a keresztény morál felé

Shakespeare Pericles című művének utóélete, recepciótörténete is jellegzetes problémákra utal. A szakértők, engedve az ész cselének, a mű szalonképesnek éppen nem nevezhető kérdésfelvetései okán inkább silánynak, primitívnek minősítik azt, megkerülve ezáltal az illetlen, kellemtelen kérdésekkel való szembenézés kínkeservét. Hagymás István Shakespeare-látatok című könyvének elemzései-értelmezései éppen azért rendkívüliek és szokatlanok, mert József Attila hű tanítványaként komolyan veszi a jeles költő azon felismerését, miszerint egy műnek minden pontja archimédeszi pont, vagyis az adott műben előforduló összes nyelvi jel középpont, s ezáltal egyenértékű szerepe van a mű jelentésképzésében. Mindezek átgondolása és értelmezése ropant szellemi munka, amit Hagymás István Pericles-tanulmányában maradéktalanul el is végzett.

Mik azok az illetlen kérdések, amelyek a mű előterében vagy háttérében, de ott vannak a Pericles darabban? Ilyen többek között a vérfertőző családi kapcsolat, némi pedofiliával fűszerezve vagy a ferdeségek homo változatai. Nemcsak a jelenségek tabu jellege okozhat gondot a mindenkori olvasónak, hanem sokkal inkább az, hogy ezek a nyilvánvaló ösztönkésztetések, ösztönirányultságok a nyilvánosság elé aligha hozhatók, tehát nem kimondhatók, különösen akkor nem, ha azok uralkodói személyek és nagy hatalmú potentátok sajátjai.

Miért fontos Shakespeare számára, hogy beszéljen ezekről, és színt valljon róluk darabjaiban? Minden valószínűség szerint azért, mert az általa közvetett módon ismert történelmi múlt és a közvetlen módon megtapasztalt történelmi jelen különös analógiákkal szolgált számára, nevezetesen azzal, hogy az emberi élet úgy változik, hogy nem változik, csupán a felszín és a mély viszonya alakul át. Úgy halad az élet köre, hogy mindig ugyanoda tér vissza. Ha valami újat is hoz, az inkább valami ősrégi ódon változata csupán. Ez azzal függ össze egy Shakespeare-formátumú zseni esetében, hogy minden felszínen zajló esemény gyökerei az ősmúltig nyúlnak le a mélybe, s minden tettek van égi csillagmítoszi vezénylese is. A szereplők éppen azáltal válnak érdemessé egy-egy szerep eljátszására, mert vagy megfeledkeznek erről, vagy ami még veszedelmesebb, hogy maguk kezdik működtetni/ átrendezni ezeket az univerzális összefüggéseket.

A mindenkori olvasónak nincsen könnyű dolga, hiszen a mű felszínén, az előttünk folyó események konkrétak ugyan, de a mű téridő mezeje tele van képi, zenei, kultúrtörténeti utalásokkal, amelyek aktiválására különösen a mai olvasó nem igazán képes. Nem véletlen, hogy a kórus a művelt nézőkhöz intézi szavait, és csak számukra idézi fel Pericles regéjét.

Mint minden Shakespeare-műnek, a Pericles darabnak is van egy szellemi íve és egy mély struktúrája. Az elemi ösztönkésztetésektől jutunk el a keresztény megújulás sejtetéséig, ami dramaturgiaiilag a műben átfordulással, morális megtisztulással történik. De nem Shakespeare lenne Shakespeare, ha ebben az átfordulásban ne jelezné, hogy lényegében csupán ismétlésről, variációról van szó. Pericles a lánya esküvőjére való izgatott készülődésében egyszerre vágyik a vőjelölttel (a volt kurafiból megtért államférfival) való nemi aktusra, mint a lányával eltölten-dő első éjszaka kéjes örömére. Ezek ugyanis azok az ősbűnök, a kettős bűnösségek, amelyek elől menekül az egész darabban hősünk, mintegy kikerülve a Végzet hatalmát. De úgy teszi meg az eszmélkedés útját, hogy egyszerre az ösztönök fölé emelkedik a tudatosság szintjén, de nem képes azokról lemondani a gyakorlat szintjén.

A bűnös kettősségek alapesete az apák és a lányok közötti vérfertőző kapcsolat. Ezzel találkozunk Pericles első lánykérése kapcsán Antiochusnál. S mivel a neki feltett rejtvényből nyilvánvalóan megérti ezt a viszonyt, mint ahogy azt is, hogy a 22-es csapda esete áll fenn: ha megoldja és kimondja a rejtvényt, akkor azért végzik ki, ha nem oldja meg, akkor pedig azért veszik fejét. Így inkább elmenekül. Másodsorra Simonidés lányát kéri meg, akiért viszont hálnia kell az apával, amit Shakespeare leleményes zenei nyelven érzékeltet: „oly édes volt zenéd / Az este, hogy hálával tartozom” – mondja Simonidés, aki az éjszakai együtt-léttel beavatta a vőjelöltet, ami mintegy előfeltétele annak, hogy Pericles az érett férfiak társaságának tagja legyen, s annak is, hogy bejuthasson a lány, leendő felesége hálószobájába. S minden valószínűség szerint az első éjszaka jogát is az apa gyakorolta, minek következtében nem lehetünk bizonyosak abban, hogy a születendő gyermeknek végül is ki az apja. De ennek a darabbeli, kétszere-sen megismételt viszonyt van egy utalásszerűen előkerült mítoszi őse is. Apollón beleszeret Daphné nimfába. A főisten gerjedelme elől menekülő nimfát a vízfolyóisten apja menti meg úgy, hogy fává, saját *fájává* (babérfává, Daphné = babér) alakítja... (S ha már Zeusz / Apollónnál tartunk, érdemes megjegyezni, hogy a főisten férfiúi mivoltában is rendkívüli, a homo, hetero, pedofil vérfertőző gerjedelmes szerelem minden változatát ismeri.)

De a veszedelmes viszonyok ismétlődése tovább folytatódik a műben. Amikor Pericles felesége a tengeri vihar következtében látszólag belehal a szülésbe, s testét tengerre bocsátják egy koporsóban, akkor az életben maradt leánygyermek csecsemőt Pericles idegen városban idegenekre bízta. Talán éppen azért, hogy ne ismétlődjön meg vele az apák és lányok vérfertőző viszonya. Az csak később válik nyilvánvalóvá, hogy a nevelőszülők ugyanilyen vérfertőző viszonyban élnek. Pericles tehát hiába menekült Antiochos házából a feladvány megfejtését követően, a bűn nemcsak kívül ismétlődik, tobzódik, hanem magában Periclesben is. A homo- és a heteroszexuális viszonyok megítélésénél tudnunk kell ugyanakkor, hogy más célt és feladatot teljesítettek, míg a homo a szerelmet jelentette, a hetero a házasságot, vagyis a szaporodás, a fajfenntartás feladatát.

Mindezek diagnózisa Shakespeare-t is próbára teszi. Esetenként képfestőként és zenészként jelzi csupán a helyzeteket, és irányítja figyelmünket a jelenségek lényegére, ami egyúttal arra is alkalmas írói módszer, hogy a konkrét téridő koordinátán belül és azon felülülve is érzékeltesse az ösztönkésztetés erejét. Az egyszeri és az egyetemes egyszerre való érzékeltetése vonatkozik a konkrét szereplőkre, a konkrét helyzetekre, a konkrét városokra is. Pl. *Pericles* úgy történelmi személy, demokrata, kiváló államférfi, harcos, valamint művelt, tehetséges férfi, hogy Shakespeare archetípusként is kezeli, megmutatva benne az örök antidemokrata, gátlástalan ösztönlényt is. Vagyis a mű nem elsősorban a konkrét történelmi tények dramaturgiai elrendezése, hanem a veszedelmes nemi viszonyok tárháza is egyben. Ugyanígy vagyunk a shakespeare-i idővel is. A korok nem csak követik egymást, hanem egymásban is vannak. A történelmi Pericles Kr. e. 450 körül élt. Pentapolis város szerepeltetése a bennük zajló szodomai történetekkel Kr. e. több évezreddel löki hátra az időt. A Hold-istennő, Diana szerepeltetésével a mérhetetlen idők kezdetéhez jutunk vissza. A szárnyas idő ugyanakkor érinti a kora kereszténység történéseit, állapotát is, s mindez együtt Shakespeare reneszánsz látószögében összesül. Shakespeare roppant érzékenysége a pogány és keresztény korszak köztes világára nagyban magyarázza, hogy szem- és fültanúja egy szintén jelentős történelmi váltásnak, a keresztény középkor átfordulásának a reneszánsz fénybe, ami, ha valakit, akkor a nagy író minden bizonnyal nem kápráztatta el: felismerte a történelem mélyéből felkavart üledék sötéttségét, mint ahogy azt is tudta, hogy színház az egész világ. A mű helyszínei is ugyanezt az összetettséget, időbeli egymás-

ba rétegzettséget mutatják. Szodoma a férfi szexualitás förtelmes helye. Lesbosz a női homo vonzalmaké. Aztán vannak helyszínek, ahol a pedo és a homo viszonyok belterjessége búzlik. Antiochia a keresztény zsinatok helye, Türosz maga az időösszevonás remeke: Pericles szülővárosán túl a mítoszbeli Európé szülővárosa is, sőt Didó, Kárhágó megalapítójának szülővárosa is egyben.

Míg Shakespeare elrendezi a történeteket, megismerhetjük a szerző értékítéletét is. A nemi fertőben élvezkedők tűz által pusztulnak (szexuális holocaust!). A bordélyt Pericles lánya változtatja szentéllé. Azért ő, mert viszontagságos élete, az időből kilökött családi helyzete megérleli, személyiséggé formálja, s ösztönvilágának felügyelőjévé teszi. Férje az ő hatására kurafiból érett, fegyelmezett férfivé válik. Ezért indítják ők az élet új körét. Pericles felesége vesztaszüzek között vezet. Pericles is megtisztul lánya esküvőjére, levágatja hosszú haját és tisztálkodik.

De azért ne legyenek kétségeink, egy magasabb szinten újra kezdődik mindez.

Bognár Géza: Nesze neked világ!